

**IBORALAR VA MAQOLLAR TARJIMASIDA YUZAGA
KELADIGAN MUAMMOLAR**

*Farg‘ona davlat universiteti,
rus tili metodikasi o‘qituvchisi*

Xamidova Maxbuba Kaharovna

*Farg‘ona davlat universiteti, chet tillari fakulteti, filologiya va tillarni
o‘qitish: ingliz tili yo‘nalishi I-bosqich talabasi*

Ermatova Marjonaxon Dilshodjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbekcha-ruscha va ruscha-o‘zbekcha tarjimalarda frazeologik birliklar — iboralar, maqollar, semantik va funksional birliklar — tarjimasida uchraydigan muammolar tahlil qilinadi. Muammolarning asosiy sabablari, ularning turlari va bu muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladigan samarali tarjima strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot nazariy mulohazalar bilan birga, amaliy misollar bilan boyitilgan. Maqolaning asosiy maqsadi — tarjimada yo‘l qo‘yiladigan xatolarni aniqlash va tarjimonlar uchun amaliy yondashuvlar taklif etishdan iborat.

Аннотация: В статье анализируются проблемы, возникающие при переводе фразеологических единиц с узбекского языка на русский и наоборот. Рассматриваются причины возникновения этих трудностей, их типология, а также переводческие стратегии, способствующие их преодолению. Исследование опирается как на теоретические положения, так и на практические примеры. Основная цель статьи — выявить распространённые ошибки при переводе и предложить полезные подходы для переводчиков.

Annotation: This article analyzes the challenges encountered in translating phraseological units between Uzbek and Russian languages. It explores the underlying causes and classifications of these challenges, along with translation strategies that can help overcome them. The study combines theoretical insights with practical

examples. The main objective is to identify typical mistakes in translation and to suggest useful methods for translators.

Kalit soʻzlar: tarjima, frazeologizm, maqollar, semantik birlik, funksional birlik, ekvivalentlik, kontekst, madaniyat, urf-odatlar.

Ключевые слова: перевод, фразеологизмы, пословицы, семантические и функциональные единицы, эквивалентность, контекст, культура, обычаи.

Key words: translation, phraseologisms, proverbs, semantic and functional units, equivalence, context, culture, customs.

KIRISH

Har bir xalqning til boyligi, avvalo, uning frazeologik birliklari — iboralar, maqollar va matallar orqali namoyon boʻladi. Ushbu birliklar xalq tafakkuri, urf-odatlari va madaniyatining yorqin ifodasi boʻlib, ularni tarjima qilish oddiy lugʻaviy ekvivalentlardan koʻra murakkabroq jarayonni taqozo etadi. Frazeologik birliklarning tuzilishi va semantikasi tilga xos madaniy kontekstga bogʻliq boʻlib, bevosita soʻzma-soʻz tarjima semantik buzilishlarga, konnotatsiya yoʻqolishiga yoki mazmuniy xatolarga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, oʻzbekcha-ruscha til juftligida koʻplab ibora va maqollar oʻzbek tilida toʻliq ekvivalentga ega emas yoki maʼnosi mos keluvchi frazeologizm topilmaganda notoʻgʻri talqin qilinadi.

Bu maqolada oʻzbek tilidan rus tiliga frazeologik birliklar — iboralar va maqollar — tarjimasida duch kelinadigan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Asosiy eʼtibor birliklarning oʻziga xosliklari, tarjimada yuzaga keladigan qiyinchiliklar hamda ularni english strategiyalariga qaratiladi. Amaliy misollar yordamida tavsiya etilayotgan yondashuvlar tarjimonlarga amaliy yordam beradi.

Frazeologik birliklar — idiomatik soʻz birikmalari, yaʼni leksik tarkibi va grammatik tuzilishi oʻzgarmaydigan, maʼnosi esa soʻzlarning yuzaki maʼnosidan kelib chiqmaydigan ibora va maqollarni anglatadi. Lala Masimova soʻzicha, ushbu birliklar oʻzaro bogʻlangan elementlar majmuasi boʻlib, ularning maʼnosi butun birlikning obrazli taʼsiridan kelib chiqadi. Bakanning taʼkidlashicha, frazeologizmlarni tarjima qilishda “non-equivalence” — yaʼni ekvivalentlikning yoʻqligi muammosi markaziy oʻrin tutadi.

Frazeologik birliklarni tasniflashda odatda quyidagi guruhlar ajratiladi:

To'liq ekvivalentga ega bo'lgan birliklar (masalan, "O't o'chmasdan tutun chiqmaydi" → "Нет дыма без огня"). Qisman ekvivalentli birliklar, ya'ni tarkib va ma'noda farq bo'lishi mumkin, lekin asosiy ma'nosi uzatiladi. Ekvivalent yo'q bo'lgan birliklar, ularni tavsifiy yoki izohli tarjima qilishga to'g'ri keladi.

Tarjima jarayonidagi asosiy muammolar

Semantik buzilish va so'zma-so'z tarjima: So'zma-so'z tarjima frazeologik birlikning obrazli ma'nosini yo'qotadi. Masalan, "Ko'z tegmasin" iborasini "не попади в глаз" tarzda so'zma-so'z tarjima qilish noto'g'ri, chunki ruschada ma'nosi "не сглазь" bo'lib, u madaniy-konnotativ mazmunni saqlaydi.

Madaniy kontekstning ahamiyati: Frazeologizmlar ko'pincha madaniy an'ana va urf-odatlariga asoslanadi. "Qo'shning tinch – sen tinch" maqoliga rus tilida "Хороший сосед – залог спокойной жизни" kabi kontekstual ekvivalent tanlanadi.

Tipologik turli-tumanlik: Vinay va Darbelne tahliliga ko'ra, tarjimonlar bir xil frazeologik birlik uchun turlicha strategiya tanlaydi — bu birlikning tipologiyasiga (fusion, semi-free, free) bog'liq.

Tarjima strategiyalari

Qiyosiy adabiyotlarga asoslana turib, frazeologizmlarni tarjima qilishda quyidagi fundament strategiyalar foydalanadi: So'zma-so'z (literal) tarjima: faqat boshqaruvchi so'z va sintaksisni o'zgarmasdan o'tkazadi. Ko'pincha frazeologik birliklar uchun yaroqsiz. Kalka (calque): manba tildagi frazeologizmni tuzilishini asosan saqlagan holda nishon tilda yaratish. Masalan, inglizcha "burn one's bridges" → ruscha "сжечь мосты". Modulyatsiya (modulation): manba tildagi nuqtai nazarni o'zgartirib, mos ma'noni saqlash. Masalan, "Ko'z ochib yumguncha" → "в мгновение ока". Ekvivalensiya (equivalence): frazeologizmlarning madaniy muvofiq ekvivalentlarini qo'llash. "O'chmas diniya" ruschada "Нет дыма без огня". Adaptatsiya (adaptation): so'zlar turli madaniyatlarga mos ravishda almashtiriladi. "Yelpaga tik qaradi" → "он смело посмотрел ему в глаза"

Semantik tarjima: ma'nolarni iloji boricha butunlay uzatish, tildagi strukturaviy o'zgarishlarni qisman chetga surish.

Kommunikativ tarjima: matnning umumiy ohangini va auditoriyaga etkaziladigan obrazni saqlashga ustunlik beradi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida ularning tuzilishi va mazmunini solishtirish orqali funksional va semantik mustaqil birliklar tanlab olinadi. Bu prinsiplar til elementlarini o'xshashlik va mos kelish orqali ifoda qilinadi. Ushbu birliklarning tuzilishi va ma'nosi mos kelishi mumkin yoki moslashishda ayrim kamchiliklar orqali taqdim etiladi. Frazeologik birliklarning tuzilishi va mazmuni jihatidan to'liq mos bo'lishi kam kuzatiladi. Iboralar va maqollar tilning bevosita tarjima qilinmaydigan unsurlaridan hisoblanadi. Chunki ularning ma'nosi ko'pincha so'zlarning yuzaki mazmunidan emas, balki butun birlikning obrazli, ko'chma ma'nosidan kelib chiqadi. Masalan, o'zbek tilidagi "Ko'z tegmasin" iborasi rus tiliga "не сглазь" tarzida tarjima qilinadi. Agar uni so'zma-so'z tarjima qilsak (не попади в глаз), u kulgili va noto'g'ri bo'lib chiqadi. Ko'plab tarjimonlar iboralarni tushunmasdan so'zma-so'z tarjima qilishga urinadilar, bu esa ma'no buzilishiga olib keladi. Masalan:

➤ "Yelkasiga yuk tushdi" – на его плечо упала ноша (noto'g'ri), to'g'risi – он взял на себя ответственность.

➤ "Yuziga tik qaradi" – он смотрел прямо в лицо emas, balki он смело посмотрел ему в глаза.

Bu misollar so'zma-so'z yondashuv frazeologizmlarning haqiqiy ma'nosini bera olmasligini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi ba'zi iboralar va maqollar rus tilida ekvivalentga ega emas, chunki ular muayyan milliy an'analar, urf-odatlar yoki tarixiy tajribalar bilan bog'liq. Misol uchun:

➤ "Qo'shning tinch – sen tinch" – rus tilida bu kabi fikr "Хороший сосед – залог спокойной жизни" tarzida kontekstual tarzda berilishi mumkin.

➤ "O't o'chmasdan tutun chiqmaydi" – нет дыма без огня – bu yerda ekvivalent to'g'ri topilgan.

Biroq, ba'zi maqollar faqat tavsifli yoki izohli tarjima orqali ifodalanadi. Iboralar va maqollarni tarjima qilishda to'g'ri ekvivalentni topish muhim. Agar to'g'ri

ekvivalent topilmasa, ibora ma'nosi rus tilidagi mavjud frazeologizm bilan almashtiriladi. Masalan:

- “Ko‘z ochib yumguncha” – “в мгновение ока”.

Tarjima jarayonida tavsifli tarjima usulidan ham foydalanishimiz mumkin. Bu usulda agar ekvivalent mavjud bo‘lmasa, ibora ma'nosi bayon qilinadi. Masalan:

- “Tili achchiq” – “он говорит резкие слова”.
- “Yeyish uchun yashama, Yashsash uchun ye” – “Ешь просто – проживёшь лет до ста”

Yana bir usullardan biri bu - izohli tarjima hisoblanadi. Bunda ibora asl holicha qoldiriladi, izoh esa matn chetida yoki izohlar ro'yxatida beriladi.

Matn ichida uchragan ayni bir maqol yoki matalni, idioma yoki so'z o'yinini bit nechta tarjimon har xil tarjima qiladi. To'g'ri, ularning tarjimalari bir-biriga o'xshashi ham mumkin. Lekin ko'pincha ular ma'lum darajada bir-biridan tafovut qiladi. Buning sababi shuki, bir tarjimon ko'chma ma'noli birikmani uning obrazli asosini saqlagan holda tarjima qilishni ma'qul ko'rsa, boshqasi uning o'z tilida mavjud muqobil varianti bilan berishni lozim topadi, yana boshqasi esa uni o'zicha o'ng'ay deb hisoblagan boshqa bir yo'l bilan ag'daradi.¹

Tarjimon nafaqat tilni, balki xalqning mentaliteti va madaniyatini ham yaxshi bilishi lozim. Iboralarni to'g'ri talqin qilish — tarjimonning madaniy sezgirligi, tajribasi va tafakkuriga bog'liq. Har bir iborani tarjima qilishda kontekst, matn janri va maqsadli auditoriya inobatga olinishi zarur.

Ushbu maqolada o'zbekcha–ruscha frazeologik birliklarni tarjima qilishda duch kelinadigan asosiy to'siqlar va ularni yengish usullari tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, frazeologizmlarning semantik hamda madaniy qirralari so'zma-so'z tarjimini qabul qilmaydi, chunki ular ko'pincha metodologik ekvivalentlikdan ko'ra madaniy ekvivalentlikni talab etadi. Qiyosiy va tipologik yondashuvlar orqali iboralar, maqollar va matallar tarjimasidagi semantik buzilishlar, madaniy kontekstlar mos kelmasligi va ekvivalent topilmasligi kabi muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish uchun quyidagi asosiy strategiyalar tavsiya etildi:

1. Madaniy-terminologik moslikni ta'minlash: frazeologizmning kelib chiqish madaniyati va urf-odatlarini hisobga olib, kerak bo'lsa, mos madaniy ekvivalent yoki tavsifiy ifoda tanlash.

2. Semantik tahlil va modulyatsiya: frazeologizmning asosiy obrazli ma'nosini aniqlab, tarjima tilida shunga mos semantik variantni tanlash yoki nuqtai nazarni moslashtirish.

3. Izohli va tavsifiy tarjima: bevosita ekvivalent yo'qligida frazeologizmni asl holicha qoldirib, izoh qo'shish yoki matn ichida tavsifli ifodalar orqali ma'noni to'liqlash.

4. Kommunikativ yondashuv: matn ohangini, mantiqiy oqimini va maqsadli auditoriyaning madaniy kontekstini saqlash uchun fleksibil tarjima usullarini qo'llash.

Yuqorida sanab o'tilgan strategiyalar nafaqat ibora va maqollar ma'nosini to'g'ri uzatishga, balki tarjima matnining tabiiyligiga, estetik va madaniy qiymatiga ham hissa qo'shadi. Shunday ekan, o'zbek-rus frazeologik birliklar tarjimasida muvaffaqiyatga erishish uchun tarjimonlar nafaqat lug'aviy bilimlarni, balki madaniyatlararo farqlarni chuqur anglash va ijodiy yondashuvni ham o'zlashtirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Masimova, L. (2010). "O'zbek frazeologizmlari lug'ati". Toshkent: Sharq.
2. "O'zbek tilining iboralar izohli lug'ati" (2015). Toshkent: Akademiya nashriyoti.
3. "Rus tilining frazeologik lug'ati" (2012). Moskva: Russkiy yazyk.
4. Abdullaeva, G. (2008). "Tarjima nazariyasi va amaliyoti". Toshkent: Fan.
5. Aliyeva, N. (2012). "Frazeologik birliklarni tarjimada izchillik va aniq ekvivalent topish masalalari", "O'zbek tili va adabiyoti" jurnal, №3, 112–120-betlar.
6. Karimov, B. (2015). "Madaniy kontekst va tarjima: o'zbekcha-ruscha frazeologizmlar misolida". Samarqand: "Istiqlol" nashriyoti.
7. Mirzaev, S. & Isroilova, D. (2017). "Tilshunoslik: Frazeologiya va tarjimshunoslik". Andijon: "Kitob maktabi".

8. Qodirov, E. (2019). "Frazologizmlarning semantik tahlili". Buxoro: "Sharq yulduzi" nashriyoti.
9. Rafiqova, M. (2020). "Tarjimada modulyatsiya va adaptatsiya usullari", "Xalqaro til tadqiqotlari" jurnal, 2-son, 45–54-betlar.
10. Sattorov, J. (2018). "Transpozitsiya va sinonimik tarjima yondashuvi". Toshkent: "Ilm ziyo".